Book Reviews

- J.C. Anceaux, A.A. Fokker, *Inleiding tot de studie van de Indonesische syntaxis*. Uitg. J.B. Wolters, Groningen - Djakarta 1951. X, 242 pp.
- P.E. de Josselin de Jong, Paul Arndt, *Religion auf Ostflores, Adonare und Solor* (Studia Instituti Anthropos Vol. I, Wien-Mödling 1951).
- E.M. Uhlenbeck, P.J. Zoetmulder, *De taal van het Adiparwa*, *Verhandelingen v/h Kon. Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen*, deel LXXIX, Bandung 1950.
In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 108 (1952), no: 3, Leiden, 298-311

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

BOEKBESPREKING.

*Dr. A. A. Fokker, INLEIDING TOT DE STUDIE VAN DE
INDONESISCHE SYNTAXIS. Uitg. J. B. Wolters, Groningen -
Djakarta 1951. X, 242 pp.*

De syntaxis is altijd een stiefkind der Indonesische linguïstiek geweest. Tot voor kort bestonden er nog slechts enkele taalbeschrijvingen, waarin dit onderdeel der grammatica niet in enkele alinea's werd afgedaan. Het behoeft dus geen betoog, dat een werk, dat een uitvoerige beschrijving geeft van de syntaxis van een Indonesische taal, in de - helaas nog altijd kleine - kring der beoefenaars dezer talen met vreugde wordt begroet. En dit moet zeker het geval zijn, nu het gaat om de syntaxis van de bahasa Indonesia, die zulk een bijzondere plaats onder de Indonesische talen inneemt. Het feit, dat de auteur van het hier besproken werk een zo omvangrijke kennis van de B.I. bezit, dat grammaticale sneltekenarij bij voorbaat uitgesloten lijkt, zal deze vreugde nog vergroten. Een en ander neemt echter niet weg, dat er nog wel enige critiek op dit boek geleverd kan worden, die vooral de theoretische zijde betreft.

In het voorwoord (p. IV) leest men, dat dit boek allereerst bestemd is voor Indonesische studenten, die „bekend gemaakt moeten worden met een gezondere, moderne taalbeschouwing dan hun totnutoe is ten deel gevallen”. Nu zijn de hun totnogtoe ten deel gevallen taalbeschouwingen waarlijk niet alle erg gezond of modern te noemen! Maar dit legde de schrijver toch wel de niet geringe taak op zijn uiteenzettingen geheel op het huidige peil van de taalwetenschap te brengen. En hieraan ontbreekt nog wel het een en ander.

In het eerste hoofdstuk wordt de zin behandeld, waarbij allereerst wordt uiteengezet, hoe belangrijk de intonatie hierbij is: zij is het doorslaggevende criterium (p.1). Jammer genoeg zegt schr. slechts „zeer ruwe en voorlopige aanduidingen” te kunnen geven (p.2). Later laat hij zelfs deze achterwege. Zo bijv. p. 74, waar wel gezegd wordt, dat een vraagzin een eigen intonatie vertoont, maar zonder dat deze ook maar enigzins beschreven wordt. Hetzelfde bij bevels- en wenszinnen (p. 78-79). Daar hier blijkbaar toch een duidelijke oppositie waar te nemen valt tussen deze zinstypen en de beweringszin (en onderling), zou een, desnoods summiere, beschrijving toch zeker op haar plaats geweest zijn.

Daarna volgt een uiteenzetting over subject en predicaat, die volgens schr. in iedere zin aanwezig zijn, al worden ze niet altijd uitgedrukt. Het subject kan zelfs „in het onderbewuste liggen”. Maar het is er toch, want „niemand zal het in zijn hoofd halen om „Vreselijk” te roepen zonder enige aanleiding” (p. 4). Maar dit laatste kan men wel van iedere zin zeggen. Bovendien is de hier gegeven definitie van subject („datgene, waarover men spreekt”) en predicaat („datgene, wat men erover zegt”) alleen logisch en deze zou toch zeker linguïstisch gefungeerd moeten worden. Ook worden de termen onderwerp en gezegde in geheel andere betekenis gebruikt, wat op zijn minst verwarrend genoemd moet worden. Vervolgens worden enige zinstypen behandeld. Bij het eerste type (p. 7) wordt nu wat duidelijker gezegd, wat men hieronder subject moet verstaan, nl. dat deel van de zin, dat gekenmerkt wordt door een „lichte stijging van toon”, terwijl het predicaat een „lichte daling” vertoont. Het gevolg van deze opvatting is, dat allerlei elementen, zelfs tijdään-

duidingen, als subject worden beschouwd (p. 33). De mogelijkheid van een andere interpretatie wordt blijkbaar niet aangenomen. Zo zou men bijv. kunnen veronderstellen, dat wat hier subject genoemd wordt, niets anders is dan datgene, wat aan het predicaat voorafgaat, zodat de knik in de intonatie het begin van het predicaat aanduidt. Men komt hiermede wel niet in alle, maar toch wel in de meeste gevallen uit. Het is misschien mogelijk in deze richting een betere oplossing te vinden van het probleem, dat hier bestaat in de verhouding van zinsintonatie tot woordinhoud van de zin (in dit boek vrijwel nergens duidelijk in onderling verband behandeld). Op p. 8 worden enige woorden genoemd, die de relatie tussen subject en predicaat „expliciet tot uiting brengen”, maar zelf „deel uitmaken van het predicaat”. Men kan hierbij slechts verwijzen naar p. 258 van de „Structurele syntaxis” van A. W. de Groot, waar deze in zijn bespreking van de syntactische middelen duidelijk uiteenzet, dat woorden nooit zelf de combinatie tussen woorden tot stand kunnen brengen, aangezien ze zelf verbonden moeten worden. Het opmerkelijke hierbij is, dat schr. de Groot's boek zelf citeert en in zijn literatuurlijst noemt. Enstige studie ervan zou hem immers hebben kunnen behoeden voor een aantal ontsparingen, waaronder deze theorie over de „verbindingswoorden”, die telkens weer opduikt. Op p. 17 wordt zelfs vermeld, dat ze betekenisverschil kunnen geven, wat toch wel iets anders is dan alleen maar „verbinden”.

Ook de definitie van het object is weinig bevredigend: een element, zonder hetwelk het predicaat „ondenkbaar” is (p. 11). Hiermede komt men toch niet uit, als men, zoals op p. 12 geschiedt, bepalingen met *akan* ook object wil noemen. Predicaatswoorden als *malu*, *marah*, *tahu*, *takut* enz. (zie de lijst op p. 14-15) zijn toch zeker niet ondenkbaar zonder dgl. bepalingen. Of liggen die dan weer in het onderbewuste?

De uiteenzetting over de verschillende zinstypen wordt op p. 43 onderbroken door een bespreking van de aspecten, waarbij wordt nagegaan, hoe deze in het Maleis worden uitgedrukt. Het is niet verwonderlijk, dat het resultaat een demonstratie van „omgekeerde grammatica” is, waarbij het materiaal in betekenis categorieën wordt geperst. Een dgl. behandeling kan zijn nut hebben in een leerboek voor het Maleis, maar in een linguistische descriptie hoort het niet thuis. Het valt trouwens op, dat de partikels *pun* en *lah* hierbij uitsluitend naar hun betekenis worden besproken, terwijl men juist een behandeling van hun syntactische kwaliteiten mocht verwachten.

Het slot van het eerste hoofdstuk wordt gevormd door een bespreking van de *di*-vormen, waarbij bovengenoemde theorie over subject en predicaat aanleiding geeft tot een nogal duistere uiteenzetting over de oppositie tussen de *di*- en *me*-vormen (p. 69).

In hoofdstuk II worden de „soorten van zinnen” behandeld. Hierbij valt in het bijzonder de definitie van de vraagzin op. Er wordt nl. verteld, dat „de vraag eerst met zijn antwoord samen een volledige zin vormt” (p.74). Dit lijkt meer op logische dan op linguistische gronden te berusten, daar nergens wordt meedegedeeld, dat het antwoord van een normale zin zou moeten afwijken. Tevens valt op, dat de voorkeur van het Maleis voor het predicaat als plaats van de kern van de vraag niet wordt vermeld, en ook, dat bij de uitroepszinnen in het geheel niets over hun intonatie wordt gezegd.

Hoofdstuk III, „Zinsverbinding”, begint met een inleiding over grotere eenheden dan de zin, waarvan evenwel niet wordt aangetoond, dat het gaat om elementen van de linguistische structuur. Zij zijn dat klaarblijkelijk ook niet. Trouwens ook de opmerking aan het slot (op. p.95), dat nevenschikking en onderschikking „geleidelijk via een reeks van tussenstadia in elkaar overgaan” lokt slechts vragen uit, die niet beantwoord worden. Blijkt de tegenstelling tussen één en twee zinnen - want hierom gaat het toch - dan niet uit de intonatie? En hoe moet men zich die tussenstadia voorstellen? Deze vragen worden ook in hoofdstuk IV, over de „Zinssamenstrekking”

niet beantwoord. Zo bijv. op p. 100, waar gezegd wordt, dat „overgangen gemakkelijk zijn, omdat hier alleen de intonatie de beslissende factor vormt”. De logica van dit „omdat” ontgaat mij. Vooral omdat het citaat van Bally en Sechehaye, dat onmiddellijk volgt duidelijk het tegenovergestelde zegt. Het begrip „samentrekking” moet men blijkbaar historisch opvatten, wat vreemd aandoet in het overigens descriptief gehouden geheel.

Na in de volgende hoofdstukken de verschillende typen van uitgebreide zinnen besproken te hebben besluit schr. met een uitgebreid hoofdstuk over de woordgroep. Dit laatste is belangrijk en zeker niet het minste van het gehele boek, al zijn er nog wel aanmerkingen te maken op de opzet en indeling van het geheel en de hier en daar weinig gelukkige formulering, terwijl vooral de definitie van de woordgroep weinig bevrediging schenkt.

Men mag het schr. niet kwalijk nemen, dat hij in een taalkundige beschrijving het gebruik van leestekens niet behandelt. Maar aangezien het hier een taal geldt, die voor een zeer belangrijk deel op papier leeft, zou het een welkome aanvulling geweest zijn. De taalvergelijkende opmerkingen, die slechts enkele zusters betreffen en slechts te hooi en te gras worden gemaakt, hebben weinig te betekenen, aangezien ze op losse elementen slaan, die pas tot hun recht komen, wanneer ze hun plaats krijgen in de gehele syntactische structuur der betrokken talen.

De hier gemaakte opmerkingen, waaraan nog wel wat toe te voegen valt, hebben niet ten doel de verdiensten, die het boek zeker heeft, te verkleinen. Men moet de auteur bijzonder dankbaar zijn voor de rijke hoeveelheid voortreffelijke voorbeelden en de theorie, waarmede zij zijn omkleed, moet men zeker suggestief noemen, ook al behoeft men het er niet steeds mee eens te zijn. Het is te hopen, dat de schrijver, die een geweldige beheersing van het materiaal toont, nog eens gelegenheid zal hebben het geheel wat om te werken, zodat het beter bij de nieuwste taalkundige inzichten aansluit.

Het aantal drukfouten is uiterst gering en de uiterlijke verzorging is boven alle lof.

J. C. ANCEAUX.

Paul Arndt S. V. D., RELIGION AUF OSTFLORES, Adonare und Solor (Studia Instituti Anthropos Vol. I, Wien-Mödling 1951).

J. A. J. Verheyen S. V. D., HET HOOGSTE WEZEN BIJ DE MANCGARAIERS (Studia Instituti Anthropos Vol. IV, Wien-Mödling 1951).

Beide bovengenoemde werken zijn van zeer veel nut: zij bevatten een menigte van concrete en gedetailleerde gegevens, ter plaatse verzameld; de verzameling teksten levert bovendien waardevol materiaal voor linguïsten. Beide auteurs hebben welbewust de uitspraken van hun informanten op de voorgrond geplaatst, en hun eigen conclusies en interpretaties tot een minimum beperkt. De voordelen hiervan zijn evident: de lezer krijgt, zoals Arndt in zijn voorwoord zegt, de gegevens in al hun „Ursprünglichkeit und Unmittelbarkeit” voorgezet.

Toch komen bij verscheidene onderwerpen de beperktheden van deze werkwijze eveneens aan het licht. Van deze twee schrijvers beperkt Arndt zich het sterkst tot het geven van een ongecommentarieerd verslag van cultische handelingen, en een reeks eveneens ongecommentarieerde teksten met vertaling, en het is dan ook speciaal bij zijn werk dat ons de limitaties van deze methode treffen. Als wij, na lezing van de ongeveer 250 bladzijden, ons afvragen, wat wij nu over de „religie van Oost-Flores, Adonare en Solor” te weten zijn gekomen, dan merken wij, dat het toch vrij weinig is. Wij hebben kennis gemaakt met een prachtige verzameling

materiaal, dat weliswaar systematisch geordend is, maar toch niet voldoende is om, zonder verduidelijking door den verzamelaar, een beeld te geven van de godsdienst als een levend geheel. Dit is m.i. de voornaamste aanmerking die men op Arndts boek kan maken. Voor het boek van Verheyen, dat enerzijds meer gelimiteerd is in zijn onderwerp, anderzijds minder rigide in zijn methode, geldt dit in veel mindere mate. Een paar gespecificeerde onderwerpen, waarover meer informatie welkom zou zijn geweest, mogen hier genoemd worden.

Daar zijn in de eerste plaats de verscheidene passages waar de gegevens elkaar tegenspreken. Op Oost-Flores bv., wordt meestal met het manlijke, hemelse Hoogste Wezen Lera Wulan gecontrasteerd de aardse, vrouwelijke Tana Ekan (Arndt blz. 22, 98, e.a.); maar enkele malen (blz. 78, 90) wordt Lera Wulan „moeder” en Tana Ekan „vader” genoemd. Op Solor heet het nu eens, dat de mens één ziel heeft, *tube-mange* of *tewu tubemange* (175, 185), dan weer twee zielen, *tuber* en *manger* (176), ofwel vijf, waaronder *tuber* en *manger* (177). Verheyen oppert de mogelijkheid dat verschillende duistere punten op het gebied van godennamen opgehelderd zouden kunnen worden door een „gescheiden houden van het volksgeloof en de mythen” (blz. 11), maar wij krijgen noch uit zijn eigen boek, noch uit dat van Arndt, de indruk dat de zoëven genoemde contradicties met deze tegenstelling samenhangen. Soms zou men aan locale verschillen kunnen denken, maar niet steeds: de informaties bij Arndt, blz. 177 en 185, stammen uit hetzelfde dorp. Zijn hier verschillende informanten aan het woord? Dat wordt ons niet meegedeeld. Zo krijgt men ook uit Verheyens Hoofdstuk III de indruk, dat er t.a.v. het Hoogste Wezen Mori Keraéng twee opvattingen dooreenspelen, volgens de één waarvan het Hoogste Wezen een meer persoonlijke, volgens de andere een meer onpersoonlijke macht is. Kennelijk heeft in deze gevallen niet één gefixeerde opvatting algemene geldigheid. Is dit omdat de bevolking er weinig belangstelling voor heeft? Hangen de uiteenlopende ideeën samen met plaatselijke of generatieverschillen? Voelt de bevolking zelf een tegenspraak in de verschillende uitspraken? Dit zijn vragen die niet door de teksten alleen beantwoord kunnen worden, maar waarover bekwame waarnemers als Arndt en Verheyen wellicht iets meer hadden kunnen meedelen.

Waar voorts in ieder geval toch wel iets over gezegd had kunnen worden, is de reden waarom bepaalde teksten als „religieus” aangemerkt moeten worden. Verheyen is, terecht, getroffen door de opmerking van Lowie dat, omdat de Christelijke Heilige Schrift een cosmogonie bevat, dit geen reden is om dan ook overal cosmogonie tot het terrein van de religie te rekenen; en inderdaad vragen wij ons af wat er voor religieus is aan de door Arndt vermelde cosmologische opvattingen (bv. onderaan blz. 58), of de klaagliederen voor een dode. (46). Enige aanduiding van de criteria welke de schrijver aanlegt wanneer hij zekere handelingen, denkbeelden of liederen „religieus” noemt is in een boek over religie wel gewenst; en omdat deze ontbreekt, wordt ons ook niet de betekenis duidelijk van het woord „magisch” in Arndts bespreking van de „magische kracht” (131 e.v.) of de door Verheyen, overigens slechts terloops, vermelde „magische spreuk” (96).

Het is evenwel bijna misplaatst om te spreken over datgene wat niet vermeld wordt, gezien de rijke voorraad informaties die beide werken bevatten. In de eerste plaats wordt, voor zowel West als Oost-Flores, de belangrijkheid van het geloof aan een Hoogste Wezen overtuigend aangetoond. Als waarschuwing tegen wie hieruit overijldes conclusies zou willen trekken is het echter wel nuttig op te merken, dat men voor beide gebieden wel rekening moet houden met de monotheïstische invloeden van Islam en Christendom — een onderwerp waarover de schrijvers wel wat meer expliciet hadden kunnen zijn.

Ook wordt het grote verschil tussen Oost en West-Flores nog eens duidelijk aan het licht gebracht: in de Manggarai zijn heksen onbekend (Verheyen 16), maar in het Oosten speelt de *menaka* een grote rol, wat in Solor nog in 1936 aanleiding

gaf tot een heksenmoord waarbij zes mensen het leven lieten; anderzijds kent de Manggarai vrij uitgebreide totemistische pantang's (bv. Verheyen 122), terwijl op Oost-Flores, Solor en Adonare van totemisme vrijwel niets blijkt (al vertaalt Arndt het woord *suku* als „Totemclan”).

Over verschillende onderwerpen, die al eerder de aandacht hebben getrokken, leveren beide werken aanvullende gegevens. Het verhaal van den Halve blijkt ook in de Manggarai voor te komen (Verheyen 182), zodat dit gebied toegevoegd kan worden aan Hooykaas' lijst van vindplaatsen (Balische verhalen van den Halve, blz. 3, 4). De, ook van elders in Oost-Indonesië bekende, merkwaardige dans tussen bamboestaken die tegen elkaar worden geslagen (o.a. beschreven en geïnterpreteerd door J. Ph. Duyvendak, Het Kakean-genootschap, 131 e.v.) wordt, bij het oogstfeest, uitgevoerd op Flores (Arndt 86), en, bij maansverduistering, op Solor (196). In zowel Oost als West-Flores komt ook de mythe voor over de scheiding van hemel en aarde (Verheyen 145, Arndt 57, 58). In de Manggaraise versie ontbreken enige van de trekken die Fischer ertoe brachten haar als een paradijsmythe te beschouwen (Zeitschr. f. Ethnol. 1932, 234): de scheiding is niet het gevolg van een twist tussen hemel en aarde (dit is op O.-Flores wel het geval), noch betekent zij een verlies voor de mensheid, eerder het tegendeel. Het uit allerlei delen van Indonesië bekende denkbeeld, dat bij een aardbeving moet blijken of de aarde nog bevolkt is, bestaat ook in de hier besproken gebieden. De mededeling van Mennes, dat ook in de Manggarai de bevolking zelf bovendien haar bestaan kenbaar maakt door luid rumoer (Kol. Tijdschr. 1931), wordt echter door de gegevens van Verheyen niet bevestigd. (96 e.v., 171 e.v.).

Er volgt nog een korte bespreking van beide werken afzonderlijk.

Het boek van Arndt bestaat uit twee delen, van vrijwel identieke samenstelling; het eerste bespreekt de godsdienst op Oost-Flores (Larantuka gebied), het tweede, op Solor en Adonare. De stof is, in het eerste deel, ondergebracht in de hoofdstukken: Das Höchste Wesen; Die Geister; Der Mensch; Natur und Welt; Die Opferstätten; Kulthandlungen; Magie. Het deel over Adonare en Solor heeft i.p.v. de laatste drie hoofdstukken, twee over resp. Heiligtümer en Opfer und Feste.

In het hoofdstuk over het Hoogste Wezen valt op het duidelijke dualisme in de tegenstelling van Lera Wulan en Tana Ekan, vooral zoals dat is uitgedrukt in de merkwaardige, lange lofzang op blz. 2—16. Zo een lied, dat voortdurend in gelijkvormige, maar contrasterende, regels de beide godheden bezingt (De Moeder is wijs als een wijze uit China — De Vader is wijs als een wijze uit Java; De Moeder duikt neer in de zee — De Vader stijgt op naar de hemel”, enz.) doet ons de vraag stellen of niet dit soort „dualistische” religieuze zangen aangemerkt mag worden als althans één van de oorsprongen van de, in de letterkunde van zoveel Indonesische volken welbekende, stijflijnige van de parallelle.

Op Oost-Flores wordt verteld dat de eerste bewoners van de aarde de kinderen waren van Lera Wulan en Tana Ekan, nl. Adam en Eva, Sé en Ma (65). Sé-Ma wordt (worden) ook elders genoemd als de eerste mens, of de eerste mensen (93); soms heten Sé en Ma Adam-Eva tot vader te hebben, die zelf weer de zoon is van de steunpaal van de hemel (71), ofwel treedt Sé-Ma zelf als Hoogste Wezen op, die de zonden der mensen straft (34). Een positie naast, of zelfs boven, het Hoogste Wezen Lera Wulan wordt soms ingeruimd aan Ilé Woka, de bergen; van Ilé Woka stammen ook de voornaamste clans af (28). Op Solor heet het nu eens dat Rera-Wulan Tana-Ekan, dan weer Lahatala tot vrouw heeft (159, 161); ook wordt wel gesproken van vader Lahatala Rera Wulan en moeder Dunia Tana Ekan (165).

Over het zielengeloof op Solor is reeds iets gezegd. Op Flores gaat, bij de dood, één van beide zielen, *manger*, naar het verblijf der voorouders, de andere, *tuber*, is vooraf al opgegeten door de *menaka's* (heksen, vampiers; 51). Naar aanleiding van de opvatting, dat de mens 120 x sterft, één keer in elk van de 120 étages waaruit

het heelaal is opgebouwd, of anders dat de ziel onderworpen is aan een cyclus van wedergeboorten in de 120 cosmische lagen (51, 57), zouden wij willen weten of deze ingewikkelde leer gemeen goed is, of uitsluitend theologenwijsheid, bv. van de *molang's*, de medicijnmannen. Deze *molang's* worden te hulp geroepen in ziektegevallen; meestal adviseren zij dan den patiënt, zich te onthouden van het één of andere voedsel. Hierbij doet zich, althans op Adonare, een merkwaardige vorm van Moslimse invloed voor: een Moslims *molang* verbiedt dan in zo een geval het eten van varkensvlees, en wel meestal voor altijd (187).

Er worden nog enkele, helaas even korte, mededelingen gedaan over de invloed van de Islam, bv.: in een scheppingsmythe uit Solor stuurt Lera Wulan een Nabi, Nabi Seléma, uit om op aarde een verdeling te maken van land en zee (199). Van Mohammedanen koopt men graag tovermiddelen, en toverspreuken om uit het hoofd te leren, ter afwering van ongeluk (245).

Een enkele maal menen wij op te merken dat, in tegenstelling tot zijn streven om zoveel mogelijk de gegevens zelf te laten spreken en zich te onthouden van het opdringen van een eigen theorie, de schrijver toch niet duidelijk maakt, wat directe waarneming is en wat interpretatie door hemzelf. Na een beschrijving van een dans, die uitgevoerd wordt door dansers met belletjes aan de voeten, en telkens wordt onderbroken door een diepe buiging, schrijft hij: „Das heftige Auftreten in tiefer Verbeugung und das Dröhnen der Schellen soll eine Befestigung des Inhaltes der Lieder.... und eine ausdrucksvolle Verehrung des höchsten Wesens sein” (16). Waarop beroept schr. zich voor dat „soll”, informaties van zegslieden, of eigen conclusies? De bron voor de interpretaties van een tekst (10) en een offer (19) is evenmin duidelijk, en ook bij de zinsnede: „Die Leute hier erklärten dasz eigentlich ihr ganzer Gottesdienst in letzter Linie auf Lera Wulan hinzielt”, zonder enige direct geciteerde uitspraak, kunnen wij het gevoel niet van ons afzetten, dat de auteur zich tussen den lezer en de informanten inschuift.

Op twee plaatsen, tenslotte, bespreekt Arndt onderwerpen die buiten het terrein van de godsdienst alleen vallen. In een „Anhang” bij het eerste deel wordt het grondbezit op Oost-Flores besproken. Het valt op, dat de beschrijving door Arndt nogal afwijkt van die door Ouwehand, in zijn „Aantekeningen over volksordening en grondenrecht op Oost-Flores” (Indonesië, jg. IV). Het voornaamste verschilpunt is wel, dat volgens Ouwehand het dorp eigenaar is van de *tana ekan* (hier in de betekenis van „beschikkingskring van gronden”), maar volgens Arndt de *suku*.

Als „Nachwort” worden de „Zusammenhänge mit dem Hinduismus” nagegaan. Dit aanhangsel kan niet anders beschouwd worden dan als een betreurenswaardige vergissing, de rest van het overigens degelijke en voorzichtige boek volstrekt onwaardig. Door middel van allerlei volkomen onhoudbare etymologieën tracht schr. aan te tonen, dat Lera Wulan niemand anders is dan Çiwa, en Tana Ekan gelijk is aan Durgâ. De Indische oorsprong van de godsdienst moet o.a. blijken uit het volgende: het dubbelwezen Lera Wulan Tana Ekan wordt ook wel aangeduid als Lahatala Dunia. Dit *laha* is „wohl kaum von etwas anderem als von Sanskrit *lajja* gebildet” (*lajjâ* = „verlegenheid, schaamte”); *tala* en *dunia* zijn zgn. „beide Sanskrit en betekenen: aarde”. De Indische religieuze invloed zou te danken zijn aan een „Völkerwelle” die de Hindoeise denkbeelden naar de Archipel overbracht; of, heel eenvoudig, andersom: die eerst deze ideeën aan de Hindoes schonk, en toen naar Indonesië migreerde. Dat de woorden Lahatala en Dunia op Flores en omgeving bekend werden niet door een ondefinieerbare Völkerwelle, maar door waarneembare, ter plaatse wonende Moslims, die de Arabische woorden Allâh Ta‘âlâ en Dunîâ (wereld) gebruikten, wordt zelfs niet als mogelijkheid genoemd. In zijn artikel „Demon und Padzi” (Anthropos 1938, p. 29) zette Arndt voor het eerst uiteen hoe hij tot deze Hindoe-theorie gekomen is — helaas is het sindsdien blijkbaar een idee fixe geworden.

In ander opzicht heeft zijn theoretisch inzicht zich inmiddels wel gewijzigd: van maanmythologische interpretaties, die zo een grote rol speelden in zijn „Mythologie, Religion und Magie im Sikagebiet, östl. Mittelflores” (1932), is niets meer te bespeuren.

Verheyen bespreekt, na een inleiding, de volgende onderwerpen: Hoe de Manggaraier het Hoogste Wezen noemt; De naam Mori Keraéng in beeldspraak en in metonymisch gebruik; Wat de Manggaraier van Mori Keraéng denkt; Hoe de Manggaraier contact heeft met Mori Keraéng; Hoe en wat men van Mori Keraéng vertelt; Hoe men de verhouding ziet tussen Mori Keraéng en de geesten. Dit laatstgenoemde hoofdstuk vormt een nuttig tegenwicht tegen wat anders een te eenzijdige belichting van de rol van Mori Keraéng zou worden. Onder de geesten spelen een grote rol de aardgeesten, *darat*; zij leven in een soort omgekeerde wereld: wat voor de mensen veel is, is voor hen weinig, enz. — op Oost-Flores wordt dit ook verteld over Lera Wulan en de voorouders (Arndt 2, 50, e.a.). Voorts zijn er de *naga goto*, beschermgeesten van huis en dorp, de *poti*, spoken van niet als individuele voorouders gekende doden, en de *djing*, die blikseminslag veroorzaken. Is in deze laatste naam buitenlandse invloed merkbaar, hetzelfde geldt ook voor *sétan*, dat gebruikt wordt in het onderwijs en in de dagelijkse taal van niet-Manggaraiers. Wellicht onder invloed van die term begint onder de jongere generatie „een unificatie van de namen der geesten op te vallen” (204). Trouwens, herhaalde malen blijken Moslimse en Christelijke invloeden: onder de voorouders wordt Noé genoemd (149), in een verhaal wordt gesproken over het hellevuur, *api pinaraka* (152), een zegsman noemt zichzelf een *kapér* (199), en voor zonde of misdaad wordt wel gebruikt het Maleise leenwoord *durhaka* (75). Ook hier behoort de incest tot de zonden die het Hoogste Wezen het ernstigst opneemt, waarbij onder incest ook is te verstaan het huwen tegen de regels van het asymmetrisch connubium (78, 79). (Wat het connubium aangaat, er is geen reden om enige tegenstrijdigheid te zien tussen patrilokaal huwelijk en grote invloed van de familie der bruidgevers, zoals schr. op blz. 14 doet).

Op enkele punten stemmen de mededelingen van Verheyen niet overeen met die van vroegere schrijvers over de Manggarai, met name Stapel (in T.B.C. 1914) en Mennes (in Kol. Tijdschr. 1931). Zo beschrijft bv. Mennes de *wakar* niet, gelijk Verheyen, als de ziel, maar als een geest die de dromen beheerst (382). Wij krijgen hier de indruk dat Mennes zijn informanten verkeerd begrepen kan hebben. Volgens Stapel (168) offert men bij geboorte in de eerste plaats aan de *póti* (hier gebruikt voor de voorouders i.h.a.), terwijl Mori Keraéng de rest krijgt, maar Verheyen noemt alleen Mori Keraéng als recipient.

Het is verheugend te zien, dat de schr. zich meer dan eens keert tegen simplistische generalisaties over „de primitief” (o.a. 94 nt. 2). Zelf onthoudt hij zich van elke gewaagde conclusie, en niet ten onrechte schrijft Prof. Fischer in zijn voorwoord dat men, afgaande op de combinatie van titel van het boek, uitgeefster, en ambt van den auteur, niet mag concluderen dat men al weet „hoe laat het is”. Toch komt de vraag bij ons op, of Verheyen niet reeds in the field een iets te hoge indruk gekregen kan hebben van Mori Keraéngs belangrijkheid. Enerzijds zou dit kunnen gebeuren doordat hij juist op dit onderwerp zijn aandacht, ook bij het ondervragen van informanten, richtte, en dus onbewust tegenover de Manggaraiers de belangrijkheid van Mori Keraéng accentueerde — dit temeer, als hij niet de enige was die zich voor dit onderwerp interesseerde: Coolhaas schrijft (T.K.N.A.G. 1942, 354) „De Europeanen die Manggarai bezochten trachtten bij voortdurend meer te weten te komen over Moeri Kraéng, het Opperwezen”. Anderzijds is het zeer goed denkbaar, dat de Manggaraiers bij den missionaris een goede beurt hoopten te maken door aan te tonen hoe groot de rol was die, ook in hun religie, het Opperwezen speelde. Dit is echter slechts veronderstellenderwijze geuit, en de auteur hoedt

zich terdege voor een scheeffrekken van het door hem waargenomen beeld terwille van één of andere theorie. In één opzicht is hij wellicht zelfs *te* anti-theoretisch, nl. als hij, sprekend over de dubbele namen van het Hoogste Wezen, als „Vader boven — Moeder beneden” of „Man boven — Vrouw beneden”, betoogt dat dit „niet noodzakelijk iets met een dualisme in de bedoelde zaak” te maken heeft (22). Dat men, bij zulke namen, niet direct aan een „Zweigeschlechterwesen in de zin die Winthuis daaraan geeft” (31) hoeft te denken, zal wel weinig tegenspraak uitlokken, maar het afwijzen van elk dualisme gaat te ver. In deze termen is al een dualisme besloten, de vraag is slechts, of, in hoeverre, en in welke vorm, deze zich in de rest van de cultuur heeft doorgezet; en tot verklaring van een verschijnsel in de cultuur is een ethnologische gefundeerde theorie altijd nog te verkiezen boven de dooddoener, dat het verschijnsel „het meest natuurlijke”, of „vanzelfsprekend” is (31).

P. E. DE JOSSELIN DE JONG.

Dr P. J. Zoetmulder, DE TAAL VAN HET ADIPARWA, Verhandelingen v/h Kon. Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen, deel LXXIX, Bandung 1950.

Na Kern's voorlopige, incomplete, en naar te begrijpen is, thans sterk verouderde Oud-Javaanse grammatica, is de linguistische studie van de taal der oudere Javaanse teksten lange tijd weinig gevorderd. Wel is er sinds Kern schreef een belangrijke serie Oud-Javaanse geschriften uitgegeven en van vertaling en aantekeningen voorzien, maar de linguistische opmerkingen die men er in aantreft, zijn slechts van incidentele aard. De enkele, voor schoolgebruik samengestelde, inleidingen tot de studie van het Oud-Javaans hadden uiteraard niet de pretentie veel nieuwe kennis aan de bestaande toe te voegen. Slechts in de allerlaatste tijd hebben enkelen gelukkig de linguistische studie van het Oud-Javaans weer opgevat: Gonda gaf o.a. een nieuwe hypothese inzake de ontwikkeling der Javaanse *dèn*-vormen, schreef over Oud-Javaanse zinsleer en wijdde vervolgens in zijn uitvoerige, kritische studie over de Indonesische werkwoorden een paragraaf aan de Oud-Javaanse verba, terwijl Zoetmulder de grammaticale analyse van de Oud-Javaanse bewerking van het Adiparwa publiceerde, die thans ter bespreking voor ons ligt.

Dr Zoetmulder, die met zijn dissertatie en zijn bekroonde Wedyatama-vertaling zijn sporen als philoloog op het gebied van het Oud-Javaans reeds voor de oorlog ruimschoots verdiend had, heeft zich met deze studie begeven op een gebied dat voor hem niet alleen nieuw, maar dat, blijkens zijn voorwoord, hem als studiegebied niet congeniaal was: nl. dat der linguistiek. Als philoloog echter heeft hij dringend behoefte gevoeld aan een Oud-Javaanse grammatica beter dan die van Kern. In moeilijke omstandigheden nl. gedurende de interneringsperiode tijdens de Japanse bezetting van Indonesië heeft Zoetmulder met als hulpmiddelen eigenlijk niet meer dan de door Juynboll uitgegeven Adiparwa-tekst en diens evenzeer gebrekkige Oud-Javaanse woordenlijst, getracht door een nauwkeurige analyse van deze tekst een voorstudie te leveren voor een toekomstige nieuwe Oud-Javaanse grammatica. Behalve de verdienste om in dergelijke omstandigheden over de energie en mentale rust te beschikken om deze uitvoerige studie te schrijven, waarin, in de vorm van talrijke voorbeelden, een groot deel van de Adiparwa-tekst in vertaling is verwerkt, heeft zijn werk ook zeker wetenschappelijke verdiensten. Deze kunnen misschien het best als volgt omschreven worden: overal waar Dr Zoetmulder niet te veel hinder ondervond van zijn sterk door a-linguistische (vooral logische, maar soms ook historische en psychologische) overwegingen gekleurde taalopvattingen en hij met een minimum aan theorie trachtte te beschrijven wat hij in het Adiparwa aantrof, is zijn werk voor een volgende onderzoeker

nuttig. Dat wil zeggen, dat in zijn werk het meest van belang is het laatste deel. Dat zijn werk bovendien de lectuur van het Adiparwa voor een beginner zeer vergemakkelijkt, ligt voor de hand.

Bezien we na deze globale appreciatie het werk van Dr Zoetmulder nader, dan blijkt — als we traditie getrouw uitgaan van de driedeling: klankleer, morphologie en syntaxis —, dat de klankleer bij Dr Zoetmulder er wel erg slecht is afgekomen. Een afzonderlijk hoofdstuk is er niet aan gewijd. Men vindt slechts op p. 7, de eerste bladzijde van de Vormleer, de traditionele formulering van de zgn. sandhi-regels. Tegen deze formulering zijn van modern standpunt wel enige bezwaren in te brengen. Een enkele moge genoemd worden: Z. geeft de regel: „korte *ě* gaat steeds in een voorafgaande klinker op” en geeft daarbij als voorbeelden: *wawa + ěn = wawan*; *wĕli + ěn = wĕlin* enz. De werkelijkheid echter is dat het suffix-*ěn* een variant -*n* heeft, welke voorkomt na vocalen. Meer laten de feiten niet toe te constateren. Formuleringen van het genre dat Z. geeft zijn slechts geoorloofd als men in de werkelijkheid zou aantreffen een ontwikkeling: *wawaěn* —> *wawan*. Daar echter woorden als *wawaěn* e.d. tot nu toe niet gevonden zijn, mag men ook niet de regel stellen dat de *ě* steeds in de voorafgaande klinker opgaat.

Of de schrijver het onderscheid tussen phoneem en letter duidelijk voor de geest heeft gestaan bij formuleringen als: „ook *ś* en *ş* worden genasaleerd tot *n*” (p. 36), mag betwijfeld worden. Het is immers toch wel heel waarschijnlijk dat de schrijfwijze *s*, *ś* en *ş* in het Oud-Javaans in het algemeen geen phoneemverschil reflecteert. Dat er in het Oud-Javaans verder een probleem bestaat inzake de al of niet aanwezigheid van korte en lange vocaal-phonemen, roert de schrijver in het geheel niet aan.

In de morphologie welke bijna 90 pagina's beslaat heeft schr. zich onoplosbare moeilijkheden geschapen door de opvatting te huldigen, naar op p. 97 blijkt, dat in de vormleer o.a. thuis hoort „de rangschikking der woorden volgens hun logische categorieën (noemwoorden, toevoegingswoorden, voornaamwoorden enz.)”. Op de onjuistheid van deze mening die al heel lang in de taalkunde bestaat, heeft Sapir reeds meer dan dertig jaar geleden gewezen. (Language p. 125). De taalkunde is niet in logische categorieën geïnteresseerd, zij heeft tot taak na te gaan welke klassen van woorden zich door een bepaald linguïstisch gedrag in de taal aftekenen. Dr Z. echter definieert telkens als het ware in het luchtledige, volstrekt a-linguïstisch dus, bepaalde woordsoorten en gaat dan pas na in hoeverre de Oud-Javaanse taalwerkelijkheid in dit van te voren opgestelde kader past. Ook in Westerse talen (ik neem aan dat schr. met deze term de Westeuropese talen bedoelt) bestaat er, in tegenstelling tot wat Z. op p. 8 schrijft, een zeer precies linguïstisch te definiëren onderscheid tussen groepen woorden die men adjectief en werkwoord kan noemen. Een Nederlands adjectief *rood* bijv. is niet een adjectief omdat het in het Nederlands een eigenschap noemt, maar omdat het een woord is dat in het Nederlands in een ander net van opposities thuishoort dan bijv. *trein* en *zien*, die ieder ook weer tot andere woordsoorten behoren. Het is bepaald een fictie om te menen dat in het Oud-Javaans of in het Nieuw-Javaans er structureel geen verschil bestaat tussen adjectieven en werkwoorden, als men maar in het oog houdt dat het Oud-Javaanse adjectief zich op *zijn* wijze onderscheidt van het Oud-Javaanse werkwoord en het Nieuw-Javaanse adjectief weer op *zijn* wijze van het Nieuw-Javaanse verbum. De term adjectief blijft zowel in het Nederlands als in het Latijn als in het Javaans bruikbaar, mits men maar niet poogt om het adjectief te definiëren buiten een bepaalde taal om. De geschiedenis van het probleem der woordsoorten is bijna één doorlopende illustratie van het steeds mislukken van deze pogingen.

Een woordsoorten-onderscheiding is dus een onderscheiding tussen groepen van woorden in een bepaalde taal. Men make dus niet de fout om een Jav. woord tot een bepaalde woordsoort te rekenen op grond van de woordsoort van het Ned. woord waarmee men het Javaanse woord *vertaalt*. Men kan in dit opzicht in de grammatica's van de Indonesische talen een bijna klassieke fout aantreffen, die wij ook hier in het boek van Dr Z. ontmoeten. Z. wijst op woorden als *datěng*, dat (volgens hem) zowel *komen* als *komst* kan betekenen en trekt daar dan de conclusie uit dat het „adjectivisch gebruikte woord vormelijk geen verschil met het noemwoord vertoont” (p. 8). Echter: *datěng* is een werkwoord in het Javaans, dat blijkt onomstotelijk uit de morphologische valentie van *datěng*, die zich enerzijds aansluit bij die van een grote groep andere verba en zich anderzijds onderscheidt van die van woorden als *grija*, *guru* enz. Men maakt echter de fout van niet scherp te onderscheiden tussen tweeërlei *datěng* : *datěng* als woord en *datěng* als element in woorden als *datěngipun* of *datěngkula*. Deze beide laatste woorden zijn inderdaad substantiva, die op bepaalde punten overeenkomst vertonen met woorden als *grijanipun* en *gurukula*, maar *datěng* als woord is een werkwoord, hetgeen onder meer blijkt uit de mogelijkheid van combinatie met *anggenipun* en andere verschijnenselen.

Zo onderscheidt Dr Z. op p. 8 onderaan ook niet tussen de woorden *hirěng* en *ahirěng*, maar identificeert beide en zegt: „Men vindt ook *hetzelfde* woord (curs. van ons) in dezelfde kontekst met en zonder affix: *Hirěng warna ny awaknya; ahirěng pwa warna ny awaknya*”. Juist door hier ten onrechte te spreken van hetzelfde woord, terwijl er in werkelijkheid sprake is van twee verschillende woorden, (wij nemen nu maar aan dat de oppositie *ahirěng* : *hirěng*, een taalverschil reflecteert en niet louter een spellingskwestie is), ontgaat Dr Z. het probleem, dat deze (en andere) gevallen bieden en dat aldus is te formuleren: is er werkelijk oppositie tussen *hirěng* en *ahirěng*; is er sprake van een substantief *hirěng* dat door prefixering van *a* wordt getransponeerd naar een andere categorie, nl. die der adjectieven of niet?

Is men eenmaal geattendeerd op de logische bril die de schrijver zowel in de morphologie als in de syntaxis op heeft en die hem de taalfeiten in een verkeerd licht doet zien, dan kan men zich op vele bladzijden van zijn boek aan formuleringen stoten. Zo opent een paragraaf getiteld: *Bepaling en Beperking*, met de mededeling dat het noemwoord soms alle individuen van de categorie door het noemwoord aangegeven, kan aanduiden, maar soms ook alleen maar één individu. Ook al is dit waar, het is linguïstisch niet relevant. Het gaat hier om vaststelling van de opposities tussen *wang*, *ikang wang* en *ng wang*, daar komt alleen linguïstische observatie bij te pas.

Zo zegt schr. op p. 10 van de eigennamen dat het noemwoorden zijn die in zich zelf bepaald zijn, aangezien ze niet een categorie, maar een individu aanduiden. „Zij verweisen dus op zich (sic) geen andere bepaling door een bepalend partikel”. Linguïstische observatie echter leert juist dat de eigennamen geen substantiva zijn, aangezien zij zich van die substantiva onderscheiden door een geheel eigen gedrag o.a. geen verdubbeling, geen suffigering, maar wel combinatiemogelijkheid met de woorden *si* en *pun*. Logisch verwacht men misschien niet dat ze bepaald kunnen worden, maar hoe overbodig dat is om zulks te constateren blijkt de schr. zelf als hij direct daarna (p. 11 regel 5) moet schrijven: „Toch (d.w.z. in strijd met de zo juist uitgesproken logische verwachting) worden ook deze eigennamen nog in den regel van een bepalend woord voorzien”. Linguïstisch is het nu van belang na te gaan in hoeverre de geografische benamingen in de structuur van het Oud-Javaans nog weer een afzonderlijke groep vormen tegenover de persoonsnamen en hoe in de klasse van de persoonsnamen de oppositie tussen namen met en namen zonder *si* ligt.

En passant merken we op dat *si* niet alleen gebruikt wordt voor personen van gering aanzien maar ook met de waarde van het Lat. *iste*; men zie bijv. Adip. 78, 10 waar Dewayani zich tegenover haar vader beklaagt over Çarmistha, en Adip. 203, 9 en 11, waar Baladewa in woede ontstoken door de roof van Subhadra door Arjuna, tegenover Kṛṣṇa spreekt over *sy Arjuna*, terwijl Kṛṣṇa in zijn antwoord natuurlijk *sang Arjuna* zegt.

Ook komt zijn logicistische taalbeschouwing om de hoek kijken op p. 17 waar de voornaamwoorden beschouwd worden als de *vervangers* van de noemwoorden en toevoegingswoorden, een oude maar sinds geruime tijd weerlegde opvatting.

Een duidelijk voorbeeld hoe Dr Z. steeds allerhande termen eerst los van een bepaalde taal tracht te definiëren, is de alinea op p. 31 ter inleiding van de paragraaf: „Betrekkelijke voornaamwoorden?” Hij begint zich de vraag te stellen: „Bestaat er in het Javaans, wat we een betrekkelijk voornaamwoord noemen?” En hij antwoordt: „Nemen we „betrekkelijk voornaamwoord” in den strikten zin, dan menen we dit te moeten ontkennen. Een betrekkelijk voornaamwoord toch dient niet alleen om een ondergeschikte zin als bepaling aan een noemwoord toe te voegen, maar vervult ook zelf, als vervanger van dat noemwoord — dat toch is de rol van een „voornaamwoord” — een grammatische functie in die ondergeschikte zin. Nemen we de zin: de man, dien ik heb gezien heb, dan is „dien” daarin niet alleen verbindend, doch treedt ook op als object van den zin: „dien ik gezien heb”.”

Wat zijn nu betrekkelijke voornaamwoorden in strikte zin? Blijkbaar woorden als Nederlands *dien*. Het komt er dus op neer dat hier gezegd wordt dat het Oud-Javaanse *sing* (want tot de behandeling van dat woord is de hier geciteerde alinea de inleiding) verschilt van woorden als het Ned. *dien* en dat is iets wat geheel vanzelf spreekt.

Sing is dus geenszins parallel met Ned. *dien*: dit staat Dr. Z. zo duidelijk voor ogen, dat constructies als *wong sing aku wěruh* die in tegenwoordig Javaans vooral in gesproken taal uiterst frequent zijn en die een zekere parallelie vertonen met de Nederlandse woordopeenvolging in *de man dien ik gezien heb* onjuist worden genoemd. (p. 33). Hier wordt dus het werkelijk voorkomende afgekeurd, terwijl de taak van de linguïst is geen veroordeling van de feiten, maar vaststelling van de oppositie tussen constructies als *wong sing taqwěruhi* en *wong sing aku wěruh*. Bovendien mag de invloed van Westerse talen op het tot stand komen van constructies als de door Dr Z. afgekeurde, niet alleen op grond van blote parallelie worden aangenomen. Daarvoor zijn meer bewijsgronden nodig.

In de paragraaf die aan de „toevoegingswoorden” is gewijd, blijkt eens te meer, hoe Z. meer op 't *maken* dan op het *vinden* van onderscheidingen uit is, immers hij opent deze paragraaf met de volgende woorden: „In de toevoegingswoorden en -woordgroepen wier vorming we hier gaan behandelen, kunnen we voor het gemak in grote lijn het volgende onderscheid maken, zonder dat we op dit onderscheid nadruk willen leggen (spat. van ons): die welke het toegeschrevene als in rust, als een statische eigenschap weergeven, dus ongeveer het gewone adjectief uit de Westerse grammatica..... (en) die welke het toegeschrevene als in actie, als in ontstaan, als een dynamische eigenschap weergeven, het werkwoord van het Westen dus”.

Deze zinsnede is echter ook nog om een andere reden interessant. Afgezien van de formulering waartegen diverse bezwaren zijn aan te voeren, wordt de schr. toch blijkbaar door de feiten gedwongen een onderscheid te maken tussen adjectief en werkwoord, al doet hij dat ook schoorvoetend, (zie de drie restricties: „voor het gemak”, „in grote lijn” en „zonder er nadruk op te willen leggen”). De feiten blijken sterker dan de (onjuiste) theorie!

Bij de behandeling van het werkwoord (p. 34-62) valt op de opvatting die schr. heeft van de actieve en de passieve verba. Behoeftte aan nadere omschrijving van wat hij met deze termen bedoelt, heeft hij niet, hoewel toch voor iedere taal nauwkeurig de linguïstische waarde van deze onderscheiding behoort te worden aangegeven. Tevens treffen de misschien op H. Paul teruggaande psychologische formuleringen als: het passief wordt gebruikt, wanneer het object van de handeling meer op de voorgrond staat in de gedachte dan het subject. Dit „in de gedachte op de voorgrond staan” vinden wij terug o.a. op p. 39 en 97, waar resp. over het primair en secundair object, en over woordschikking gesproken wordt. Daar, op p. 97, wordt als regel gesteld, dat datgene wat in de gedachte op de voorgrond staat vooraan staat in de zin. Bij de beantwoording van de vraag hoe men weet wat in de gedachte op de voorgrond staat, zal men omgekeerd waarschijnlijk op niet veel anders een beroep kunnen doen dan op de volgorde van de woorden in de geuite zin!

Constateerden we reeds bij de sandhi-regels een historisme, ook in de morfologie vinden wij deze historismen op verschillende plaatsen. Zo zegt Z. op p. 53, dat in het Nieuw-Jav. de *ake*-uitgang wegvallt bij het *kě*-passief, dat bij de *i*-vormen gewoonlijk de uitgang *-i* in *-an* verandert, e.d. Deze een proces-suggesterende terminologie waar in de werkelijkheid geen proces aanwezig is of althans niet aan te tonen valt (immers voor een ontwikkeling van het type *kalahaké* → *kalah* bestaat geen bewijs), is alleen dan te aanvaarden, indien de auteur uitdrukkelijk meedeelt, dat hij synchronische feiten slechts om praktische redenen met diachronische termen beschrijft en wanneer werkelijk diachronische ontwikkelingen duidelijk als zodanig worden aangeduid.

Tengevolge van zijn sterk logicistische beschouwingswijze is schr. er niet in geslaagd veel dieper dan Kern door te dringen in de problemen der Oud-Javaanse morfologie. De prefix-gewijze behandeling van de werkwoorden geschiedt zonder dat systematisch onderscheid gemaakt wordt tussen productieve en improductieve procédés, een fundamenteel onderscheid voor iedere morfologie. O.a. hierdoor komt de systematiek die in de feiten zelf aanwezig is niet uit. Zo is er duidelijk parallelie tussen de serie verba van het type *macaritaḱēn* : *pinacari-taḱēn* : *pacari-taḱēn* en die van het type *makastrī* : *pinakastrī* : *pakastrī*, maar deze komt in de beschrijving niet tot haar recht; de eerste serie wordt behandeld onder het prefix *pa-*; de tweede onder het prefix *maka-* (*pinaka-*).

Het belangrijkste punt waarin Z. t.o.v. het werkwoord van Kern verschilt betreft de verhouding tussen de werkwoorden met *-um-* en die met het prefix *a-* (*ma-*) + nasalering. Hij geeft enige gevallen waaruit moet blijken dat tussen beide typen verba geen betekenisverschil bestaat, maar gaarne hadden we hier juist meer die uitvoerigheid gewenst die hij elders in zijn boek wel betracht heeft. Het is nl. de vraag of Kern hier niet toch althans gedeeltelijk gelijk heeft. Men vergelijkte het door Gonda hierover reeds opgemerkte (Bijdr. 105, p. 355 ev.). In het algemeen lijkt het a priori aannemelijk dat er wel een zeker onderscheid heeft bestaan. Vormverschil van dit genre reflecteert meestal betekenisverschil, ook al zal dat betekenisverschil door de gebrekkigheid van de gegevens waarover we beschikken misschien niet geheel te bepalen zijn. Een nauwkeurig onderzoek, op de wijze waarop Gonda dit reeds begon (in het bovengenoemde artikel in de „Bijdragen”), kan pas in deze tot een betrouwbare uitspraak leiden. Bovendien moet rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat het *-um*-infix reeds betrekkelijk vroeg een niet meer productief procédé was voor de vorming van werkwoorden, en reeds in de tijd van de taal van het Adiparwa haar positie ging afstaan aan de vormen met *ma-* + nasaal.

Zoals we reeds eerder opmerkten, is het deel dat over de syntaxis handelt (meer dan de helft van het boek) het best geslaagd, ofschoon ook hier de auteur telkens

zijn paragrafen begint met algemene beschouwingen die grotendeels onhoudbaar zijn. We noemen p. 97, waar we o.a. lezen dat „het woord te veel een wezenlijk zinslement (is), dan dat men het geheel uit de zin zou kunnen isoleren”. Het merkwaardige is echter dat voor het woord isoleerbaarheid juist karakteristiek is, dit in tegenstelling tot het morpheem (zie A. Reichling. De taal: haar wetten en haar wezen, Ensie-encyclopaedie II p. 39, 2e kolom). Verder zijn doorspekt met logicismen de pagina's 116 en 117, waar gehandeld wordt over het logisch subject en het logisch predicat. Het zelfde kan men zeggen van de uiteenzettingen op p. 124 die de onderscheiding schijnbaar object/primair object/secundair object betreffen, uiteenzettingen die zonder bezwaar achterwege hadden kunnen blijven. Het zou echter onbillijk zijn om Dr Z. hier al te zeer een verwijt van te maken, daar in de linguïstiek een bevredigende woordgroepenleer nog niet ontwikkeld is. Kenmerkend voor de wijze waarop de Schr. van uit een andere taal, meestal van uit het Nederlands de Oud-Javaanse feiten beschouwt inplaats „van binnen uit”, is hetgeen op p. 125 in het begin van de paragraaf getiteld samengesteld predicat of object? wordt opgemerkt. Z. schrijft daar: „Hoe worden nu in het Oud-Javaans zulke zinnen (d.w.z. Nederlandse zinnen van het type „hij wil komen”) waarin, logisch beschouwd een handeling object is(!) weergegeven?” Welke equivalenten een bepaalde Nederlandse zin in de taal van het Adiparwa heeft, is op zich zelf natuurlijk een vraag die men zich stellen kan, dat men daardoor echter de structuur van het Oud-Javaans zelf kan bepalen, staat toch wel zeer te bezien.

De waardevolste delen van het boek liggen dan ook daar waar getracht wordt aan de hand van veel materiaal de betekenis in het Adiparwa van woorden als *ta*, *pwa*, *tapwa*, *ri*, *iri*, *kunang*, *muwah* en veel andere „partikels” en conjuncties te bepalen en waar de Schr. zich onthoudt van grammaticale beschouwingen. Vooral de grote uitvoerigheid waarmee Z. hier deze woorden bespreekt valt te loven. Het is jammer dat de Schr. die blijkens het voorwoord zich volkomen bewust was van het feit dat hij een hem niet geheel bekend terrein betrad, niet in zijn hele boek deze wijze van behandeling heeft gevolgd. Zijn boek zou er aanzienlijk waardevoller door geworden zijn.

In onze beschouwing van het werk van Dr Z. hebben wij tot nu toe hetzelfde uitgangspunt ingenomen als de auteur. Dit uitgangspunt was nl. de overtuiging dat het zinvol was door zorgvuldige analyse van één bepaalde tekst de grondslag te leggen voor een later nog te schrijven Oud-Javaanse spraakkunst.

Men kan echter met dit uitgangspunt alleen dan accoord gaan, wanneer er redelijke zekerheid bestaat, dat de Oud-Jav. Adiparwa-tekst een werkelijk homogeen specimen vormt van een bepaald Oud-Javaans idioom. Indien evenwel zou komen vast te staan dat men hier te maken heeft met een tekst waaraan door diverse personen in sterk uiteenlopende tijdsperiodes is gewerkt, dan wordt de kans dat de regels, die men aan het materiaal afleest, ook inderdaad eens gegolden hebben voor een bepaald type Oud-Oost-Javaans, belangrijk verkleind. Is dit vertalingsproza dat zich betrekkelijk gemakkelijk laat lezen, maar dat op de keper beschouwd toch nog bij de interpretatie zo veel moeilijkheden oplevert, inderdaad van een dergelijke homogeniteit? Men had graag gehad dat Z. zich hierover nader had uitgesproken, vooral omdat ons bekend is, dat niet alle beoefenaars van het Oud-Javaans de gestelde vraag met een gerust hart bevestigend zouden willen beantwoorden. In ieder geval lijkt het noodzakelijk bij deze betrekkelijk omvangrijke tekst rekening te houden met de mogelijkheid dat deze homogeniteit slechts in bepaalde fragmenten aanwezig is. Ook al doet de Oud-Javaanse Adiparwa-bewerking zich op het eerste gezicht aan ons voor als één geheel, toch kan het zijn dat wij bij diepere beschouwing ontdekken te maken te hebben met een soort lappendeken van stukken geschreven in verschillende periodes, waarin men wel telkens de stijl

van de reeds bestaande gedeelten heeft geïmiteerd, maar waarin bij scherpe observatie van alle grammaticale details de oudere stukken zich toch nog van de nieuwe laten onderscheiden. Dat het bij een onderzoek, dat met eventuele niet-homogeniteit rekening houdt, gewichtig is de quantitative verhoudingen waarin allerlei vormen en wendingen voorkomen, voortdurend in het oog te houden, staat wel vast.

Er moet verder op gewezen worden in dit verband dat de term Oud-Javaans een bijzonder gevaarlijke is, niet alleen doordat zij de suggestie wekt, dat taalgegevens die berusten op voornamelijk oude Oost-Javaanse dialecten in één rechtlijnig historisch verband te plaatsen zijn met moderne Javaanse, die grotendeels een voortzetting vormen van de Vorstenlandse dialecten, maar ook omdat het brengen van de idiomen zoals die in diverse oudere geschriften voorkomen, onder één noemer (die we dan het Oud-Javaans noemen), geenszins zonder bedenking is.

Hoewel Dr Z. als ervaren philoloog dit natuurlijk bekend is, houdt hij hier in zijn werk toch m.i. niet altijd voldoende rekening mede. Het veelvuldig gebruik van formuleringen als: „In het Oud-Javaans is...”, de vergelijkingen die hij vrij veelvuldig maakt tussen enerzijds het Javaans van het Adiparwa of soms kortweg: het Oud-Javaans en anderzijds het moderne algemeen beschaafd Javaans, kunnen aanleiding geven tot misverstand, maar zijn bovendien overbodig. De Nieuw-Javaanse feiten kunnen immers moeilijk opheldering geven omtrent verschijnselen die zich voordeden in een bepaald type Oud-Oost-Javaans van laat ons zeggen de 10de of 11de eeuw.

Hoewel deze recensie reeds tamelijk uitvoerig is, is er slechts een betrekkelijk klein gedeelte in verwerkt van de commentaar waartoe dit uitvoerige werk aanleiding geeft. Voornamelijk is gesproken over de linguïstische zijde, die, hoewel de meest belangrijke, toch niet de enige is. Er is in dit boek nl. veel philologische kennis van Oud-Javaanse teksten verwerkt, tot uiting komend in de vertaling, vrijwel altijd in goed Nederlands, van de honderden zinnen die als voorbeelden in de grammaticale beschrijving zijn opgenomen. Natuurlijk blijft er bij de interpretatie van een tekst als het Adiparwa voldoende ruimte om van mening te verschillen met de schr. en valt een enkele maal een vergissing op (bijv. Adip. 68, 6, waar *nahan bhujangga haji makānak ang raray* vertaald is met: dat is de reden, dat ik het kind als dochter heb, terwijl uit het verband blijkt dat *bhujangga haji* = hij; Adip. 79, 22, waar *ni manahta* vertaald wordt door: van mijn hart, i.p.v. uw hart; Adip. 74, 27, waar *sangkeng kadewatan* vertaald wordt met: ver van het godenverblijf, terwijl het toch wel waarschijnlijk is dat *sangkeng* hier zijn gewone betekenis heeft van *vanuit* en de woorden *kadang ing ngihulun sangkeng kadewatan* moeten worden opgevat als één groep, met de betekenis: mijn verwant die afkomstig is uit de hemel), maar over het algemeen is het duidelijk, dat hier een deskundige met grote zorg gezocht heeft naar de meest waarschijnlijke interpretatie.

Zoals het bij een recensie altijd gaat, vergen de kritische opmerkingen meer plaats dan de vermelding van wat men in een werk waardevol acht. Kort samengevat is ons oordeel over Dr Zoetmulder's boek: *philologisch* een werk van hoge klasse, dat *linguïstisch* niet beantwoordt aan de stand die deze wetenschap in de huidige centra van haar beoefening heeft bereikt. Op het gebied der Indonesische studiën heeft door het geringe aantal beoefenaars een geleerde zich vaak op ettelijke gebieden tegelijk te bewegen, gebieden die door de sterk voortgeschreden specialisatie niet meer door één persoon in gelijke mate kunnen worden beheerst. Een recensent die zijn taak au sérieux neemt, heeft tekortkomingen die hieruit voortvloeien aan te wijzen, al wil dit vanzelfsprekend allerminst zeggen, dat in het onderhavige geval het boek van Dr Z. niet als een aanwinst voor de studie van het Oud-Javaans begroet moet worden.

E. M. UHLENBECK.